

Szerkeszti: Rejtő István 76. kötet: Cikkek és karcolatok XXVI. 1888. január–1888. június. Sajtó alá rendezte: Sz. Garai Judit–Rejtő István. Bp. 1982. Akadémiai K. 496 l.; 77. kötet: Cikkek és karcolatok XXVII. 1888. július–1889. január. Sajtó alá rendezte: S. Fűrth Éva–Rejtő István. Bp. 1983. Akadémiai K. 478 l.

A kritikai kiadás (a továbbiakban Krk) e két kötete Mikszáth Kálmánnak az 1888. jan. 1-től 1888. jún. 30-ig, ill. az 1888. júl. 1-től 1889. jan. 31-ig keletkezett publicisztikai írásait tartalmazza. A korábbi, cikkeket és karcolatokat egybegyűjtő kötetekhez hasonlóan, a szerkesztők külön csoportba sorolják a cikkeket és tárcákat, ill. a parlamenti karcolatokat. Mindkét sorozat darabjai szoros kronológiai rendben követik egymást.

A parlamenti karcolatok témája – hogy mindjárt azzal a csoporttal kezdjem, amely mindkét kötetben második – természetesen a Sándor utcai „tiszelt Ház” élete; a 76. kötetben elsősorban az 1888-as költségvetési vita foglalja el a legnagyobb helyet (vö. Krk 76. köt. 194. l.), a 77. kötetben pedig az ún. „véderő-vita” (vö. Krk 77. köt. 196. l.). Jóval nagyobb változatosságot mutatnak a cikkek és tárcák. Viszonylag sok a nekrológ: a 76. kötetben harmincegy cikkből, ill. tárcából hét, a 77. kötetben huszonkilencből négy. Ez nem meglepő, hiszen – mint ahogy magától Mikszáthtól megtudjuk (Krk 76. köt. 20. l. vö. 194. l.) – Ő volt a Pesti Hírlapnál a nekrológok felelőse. A legérdekesebbek ezek közül azok az írások, melyekben az álhíreknek bizonyuló halálhírekről van szó (Krk 76. köt. 18. l.; 23. l.; 30. l.), ill. a Rudolf trónörököszt búcsúztató cikk (Krk 77. köt. 85. l.). Néhány tárcá csupán egyetlen, kerek, önálló anekdota ismert személyről (Fabiny Teofil, Deák Ferenc stb., Krk 76. köt. 73. l.; 67. l. stb.) vagy névtelen „hősökről”, „hősnőkről” (Krk 77. köt. 16. l.; 53. l. stb.), de legtöbbször az anekdota beépül a cikkbe: majdnem minden második írásban – beleértve most a parlamenti karcolatokat is – találunk egy-két anekdotát. (Ezek funkciójára a cikk végén visszatérek.) Szó esik a színházi életről (Krk 76. köt. 10. l.; 77. köt. 13. l. stb.), az Akadémiáról (Krk 76. köt. 50. l.; 77. köt. 49. l. stb.); és természetesen tudósítás is akad (Krk 76. köt. 27. l.; 77. köt. 20. l. stb.). Több írás témája az 1888-as nagy árvíz (Krk 76. köt. 47. l.; 53. l.; 61. l.; 68. l.); és jó néhány foglalkozik az új kultuszminiszter (Csáky Albin) megválasztása körüli „kedélyes leleplezésekkel” (Krk 77. köt. 30. l.; 32. l.; 39. l.; 46. l.). Különösen érdekesek azok a cikkek, melyekben a korabeli szerkesztőségi életről, az újságírói mű-

helytítkekről számol be Mikszáth (Krk 76. köt. 18. l.; 43. l.; 77. köt. 81. l.); amelyekben saját írói módszeréről vall (Krk 77. köt. 71. l.; 139. l. – ez utóbbi már a parlamenti karcolatok között); s melyekben az őt ért támadásokra reagál (Krk 77. köt. 74. l.; 76. köt. 178. l. – ez utóbbi szintén a parlamenti karcolatok között).

A témák vázlatos ismertetése után vegyük szemügyre a kiadás „kritikai” részét.

Általánosságban: a szöveggondozás és a jegyzetelés példamutatónan lelkiismeretes és pontos. Értelemzavaró helyesírási hibára sehol sem bukkantam; amit találtam, csupa apróság (pl. Krk 76. köt. 198. l.: lemaradt egy csúcsos zárójel a *szaronyakon* [sic] szó után; 77. köt. 441. l.: kétszer szerepel a *névveljes* szó; 77. köt. 424. l.: *indulflatorokról* áll „indulatonokról” helyett).

A kiadás egyik legfőbb érdeme az eredeti szövegek és a jegyzetapparátus közötti ideális arány. Nyoma sincs a magyarázó szövegek „hatalmas, esetenként nehezen áttekinthető szövevényé”-nek, melyet Szajbély Mihály tesz szóvá kritikai kiadásainkról szólva a Berzsényi-kiadás kapcsán (megemlítve a Petőfi- és Csokonai-kiadásokat is). (Vö. ItK, 1981, LXXXV. évf. 4. szám 478.) A Mikszáth Krk e két kötetében a jegyzetek nem akarnak „mindent elmondani”, ugyanakkor megvilágító erejük elégséges, jelzik „önmaguk határait” is (pl. Krk 77. köt. 291. l.), s eligazítják azokat, akik tovább kívánnak nyomozni egy-egy érdekes kérdés után (pl. Krk 77. köt. 292–293. l.).

A „Jegyzetek”-ben a cikkek címe után a kézirat lelőhelye következik: a 76. kötetben közölt hatvanhat cikkből negyvenegynek, a 77. kötet ötvenkilenc cikkből negyvenhétnek maradt fenn az autográf kézírata. [Mindegyiket az Országos Széchényi Könyvtár (a továbbiakban: OSZK) őrzi.] Ezek után az eddigi megjelenések felsorolása következik: a legtöbb cikk a Pesti Hírlapban látott először napvilágot, csak elvétve találunk néhány olyat, amelyet másutt (pl. Országvilág, Vasárnapi Újság) tettek először közzé. A legtöbb írásról kiderül, hogy most, a Krk-ban jelennek meg először kötetben. Itt azonban két kiegészítést kell tennem.

A 76. kötetben a *Meghalt Csanády bácsi* (15. l.) című 1888. január 8-án írt cikkről ezt a megállá-

pítást olvassuk: „kötetben itt először” (211. l.). Ez a megállapítás azonban csak részben igaz: tény, hogy az 1888. évi cikk először itt kerül kötetbe, a szerkesztők figyelmét azonban elkerülte, hogy a Jubileumi kiadás (a továbbiakban Jk) 37. kötetében ez a cikk – néhány apróbb helyesírási különbségtől eltekintve – szó szerint olvasható egy későbbi, Csanády Sándorról szóló nekrológba ágyazva (a cím itt is: *Meghalt Csanády bácsi*). (Mikszáth Kálmán munkái. Hátrahagyott iratok [Hi], 5. kötet. Sajtó alá rendezte Dr. Rubinyi Mózes. *Az én halottaim*. Nekrológok. Kiadta a Révai Testvérek, 1914, 173–177. l.) Ez az utóbbi írás eredetileg – a Jk tanúsága szerint – a Pesti Hírlap 1892. július 19-i számában jelent meg abból az alkalomból, hogy „Csanády bácsi” akkor hunyt el *valóban*, hiszen az 1888-as nekrológ – mint kiderül (Krk 76. köt. 211–212. l.) – álhíren alapult. A Krk az 1892-es cikket várhatóan egy későbbi kötetében teszi majd közzé (ahonnan a *visszaulálás* már bizonyosan nem hiányzik majd), de a Krk „Kötetben itt először” jegyzete – még ha részben igaz is – félrevezető. Másutt viszont éppen egy példászerű *előreutalást* találunk: a Krk 77. köt.-ének 270. lapján nemcsak a *Doktor Ferenczi* című cikk bizonyos motívumainak kilenc és fél évvel későbbi felhasználására hívják fel a szerkesztők a figyelmet (amely a Krk egy későbbi kötetében fog megjelenni), hanem azt is megemlítik, hogy hol jelent meg már a kilenc és fél évvel későbbi cikk.

A másik pontatlanság szintén a 76. kötetben található: *A kecskeméti „kínos ügy”* (82. l.) című írás ismét a „Kötetben itt először” megjegyzéssel van el látva (273. l.), holott a Jk 29. kötetében (Apró vázlatok és rajzok, I. Kiadta a Révai Testvérek, MDCCCXX., 168–173. l.) szinte szóról szóra olvashatjuk »Kínos ügy« címmel. Ez a szövegvariáns azért is fontos, mert talán eligazítást nyújthat egy, a cikk kapcsán felmerülő kérdésben. A szerkesztők megállapítják: „A Polónyi Géza interpellációjának stílusát felidéző rész kézirata nem MK autográf kéziratában maradt fenn... Ennek oka homályos.” Majd azon töprengenek, vajon a szerkesztőség egy másik tagjának stílusparódiája-e, vagy pedig Polónyi valamely korábbi interpellációjának szövegét kímálva illesztette-e Mikszáth a karcolat szövegébe. (Krk 76. köt. 274. l.) A szerkesztők szerint a kollaboráció a kézirat alapján valószínűbb, viszont elgondolkozhatunk – bár a szerkesztők vélekedését nem feltétlenül cáfolja –, hogy a vitás rész a Jk kötetébe – egy-két helyesírási különbséget nem számítva – változatlanul kerül, viszont

a Jk-ban kimarad a Tisza beszédét parodizáló részből (amely már Mikszáth autográf kéziratában maradt ránk) egy mondat: *Lukáts Gyula tüntetőleg kezét szorít a szónokkal* [mármint Tiszával] (Krk 76. köt. 86. l.).

Ahol a szöveg névjelzés nélküli, a szerkesztők az OSZK-ban található autográf szöveggel bizonyítják Mikszáth szerzőségét (néhol e nélkül a cikk még a „gyanús Mikszáth-írárok” közé sem kerülne be, vö. Krk. 77. köt. 211. l.); máshol motivikus kapcsolatokra, a stílus és szerkesztés jellegzetes jegyeire támaszkodva valószínűsítik azt, hogy Mikszáth a szerző. Felfigyelnek több, eddig ismeretlen Mikszáth-szignóra, melyek az Írói álnévlexikon számára szolgálnak hasznos adalékokkal (l. Krk 76. köt. 221–222. l.). Különösen érdekes az X. szignó, amely először 1887. nov. elején tűnik föl (vö. Krk 75. köt. 123–124. l.), s a 76. kötet cikkeiben folytatódik. Összesen hat írás rendelkezik az X. szignóval, (vö. Krk 76. köt. 221. l.); érdekes, hogy a 77. kötetben közölt írások közül egyik sem viseli. Sajnos egyetlen X. névjelzéses írásnak sem maradt fenn az autográf kézirata, a stílus és a téma alapján azonban valóban valószínűsíthető a szerzőség. Kételyem csak egyetlen esetben, a *Harmadszor* című cikk esetében támadt (ebben a cikkben használja Mikszáth az X. szignót másodszer, 1888-ban először). Az írás témája: nekrológ Keszthölczy Miklósról, akiről kétszer terjedt el halálhíre, mielőtt harmadszorra valóságnak bizonyult. A második álhírről szóló rész első mondatai így hangzanak: „Miklós úr másodszer ezelőtt öt évvel halt meg. Én is ott voltam a temetésén. Mint vidéki újságíró, hosszú nekrológot írtam róla, sőt, ha jól emlékszem, néhány szöveget én is vertem a koporsójába.” (Krk 76. köt. 25. l.) A szerkesztők semmiféle megjegyzést nem fűznek ezekhez a mondatokhoz. Holott a dolog nem magától értetődő. A cikk 1888. február 25-én jelent meg a Pesti Hírlapban, ugyanakkor tudjuk, hogy Mikszáth 1880 decemberében már Pesten van az Ország-Világnál és 1881 májusában kerül át a Pesti Hírlaphoz, melynek csaknem húsz esztendeig munkatársa, egyhuzamban. 1883-ban tehát – amikor a cikk szövege datálna a vidéki újságíróságot – Mikszáth már kb. két éve pesti újságíró. Hová tegyük hát ezt a megnyilatkozást, ha a cikket valóban Mikszáth írta? A Krk minden cikkeket és tárcákat tartalmazó kötetének névmutatóját áttanulmányozva sem bukkantam a Keszthölczy névre, mely nyomra vezethetne: hol az a bizonyos „hosszú nekrológ” (ha van). Ugyanakkor a cikk stílusa is gyanús:

nem szerepelnek benne igazán sajátosan mikszáthi fordulatok, stiláris jellegzetességek (éppen azok, melyeknek alapján a Krk azonosít, vö. Krk 77. köt. 205. l.), sőt, a cikket meglehetősen pátosz hatja át, s ilyen mondatokat találunk benne (minden ironikus felhang nélkül): „mint mikor a gólya sírása reszket a csillagokat fürdető tavak tükrén...” „A ravatal közepén sötétben vált ki a fénynek tengeréből”. Valóban olyan jellegzetesen mikszáthi mondatok volnának ezek (különösen a többi nekrológ hangvételével összehasonlítva), melyek megnyugtatóan támasztanak alá egy stiláris alapon történő attribúciót? Viszont az is igaz: nem valószínű, hogy egy szerkesztősen belül egy időben ketten használják ugyanazt az X. szignót, s az is, hogy a többi X. szignós írás bátran tulajdonítható Mikszáthnak. Az sincs kizárva: az öt évvel ezelőtti nekrológ emlegetése egyszerű írói fogás, Mikszáth szerepjátékainak egyik példája, mellyel többször élt már és fog is élni (l. Krk 77. köt. 145. l.; képzelt riportját Sándor szerb trónörökösrel: Krk 77. köt. 11. l., és a megjegyzéseket: 77. köt. 374. l.), valamint a későbbi egész Katángy-ciklust, mely a Krk 82. kötetében kerül majd sorra (vö. Krk 77. köt. 371. l.). De csak ha pusztán írói fogással állunk is szemben: egy megjegyzést az a pár mondat igazán megérdemelne, különösen ott, ahol a szerzőség kérdését igyekeznek tisztázni a szerkesztők.

Még egy helyen támadt hiányérzetem: *A szavazás* c. parlamenti karcolat kapcsán (Krk 77. köt. 188. l.). A karcolat első bekezdésében a következő mondatot olvashatjuk: „azzal elmentem a belvárosi plébánia templomba, meggyóntam, s minthogy már az idő túl járt a tíz órán, nagy sietve hajtattam a Házba szavazni”. A kézirat fennmaradt: a szerző kétségtelenül Mikszáth. Hová tegyük azonban a lutheránus (evangélikus) Mikszáth tolla alól kifutó, önmaga vallásgyakorlatára vonatkozó, jellegzetesen katolikus színezetű szavakat: *plébániatemplom és gyónás*? Mikszáth lutheránuságára nézve még a most recenzeált 76. kötetben is találunk bizonyítékot: „Ne beszélj ma – mondták a barátaim –, mert most rossz idő jár a lutheránusokra.” [Krk 76. köt. 123. l.; ennek a karcolatnak is fennmaradt a kézírata, sőt – változatlan formában – az 1892-es Légrádykiadásba is bekerült (Mikszáth Kálmán Országgyűlési Karcolatai, Budapest, 1892. 174–178. l.).] Talán a mikszáthi szerepjáték (l. fentebb) kelléke lenne ez a katolikus terminológia? Nem akarok itt felekezeti kérdésekbe bonyolódni (a

lutheránus, ún. Evangéliumi Gyónás viszonya a katolikus gyónáshoz stb.), de azt hiszem, ez a néhány „katolikus író” szó is érdemelt volna némi magyarázatot.

A Jegyzetekben *A kézíratról* és *A kézirat szövegjavításai* címek alatt szereplő adatokat tíz „szűrőpróbal” ellenőriztem, az OSZK Kézirattárában őrzött eredeti Mikszáth-kéziratokkal vetve egybe őket. A jegyzetelés lelkiismeretes, csak néhol bukkantam apróbb pontatlanságokra, pl. *Betörés Jókainál*: a kéziratban a cím fölött áthúzva: *Színház* (Fol. Hung. 2169/2. 128 folio), ezt a Krk nem említi (vö. Krk 76. köt. 196. l.); hasonlóképpen hiányzik a Krk-ból az ugyancsak 128-as folion található tollhiba: *Jokai is jo jart volna* [sic!] („jól járt volna” helyett) (vö. Krk. 76. köt. 196. l.); *Az eltűnő nagyurak* kéziratáról szólva a szerkesztők megállapítják: „Az első lap felső részében a beszámozást végző kéz adta meg a nyomdai utasítást: »borg. compr.» (Krk 76. köt. 208. l.), holott a kéziratban egyértelműen garm. compr. szerepel (Fol. Hung. 2169/2. 131 folio), de mindezek szinte jelentéktelen semmiségek. Ugyanakkor bámulatos, mennyire megbízhatóan betűzik ki a szerkesztők Mikszáth sokszor bizony majdnem olvashatatlan, kapkodó, ékezeteket sokszor teljesen negligáló kézírását: a törlések „alatt” különösen nagy teljesítmény ez. Éppen emiatt a gondosság miatt meglepő, mikor egy (viszonylag) jól olvasható szócsoportot (pl. (teszem azt) (Fol. Hung. 2169/3. 124 folio) – mint olvashatatlan szövegrészt – a szerkesztők „kipontoznak” (vö. Krk 77. köt. 241. l. 50 : 6).

A cikkekhez találó címmel fűzött kommentárok, a Tárgyi magyarázatok, az Életrajzi jegyzetek, s a jegyzetekbe épített, mindkét kötetet átszövő gazdag utalásháló segítségével biztonsággal tájékozódunk el a kor szereplői és eseményei között. Sok olyan mozzanattal, összefüggéssel gazdagodik a Mikszáth-kép (beleértve Mikszáth sokat vitatott politikai szereplését is), melyek igen hasznosak a kutató számára.

A kötetekben szereplő írások természetesen nem tartoznak Mikszáth „nagy művei” közé, de sok szálon kapcsolódnak az életmű kiemelkedő darabjaihoz. Érdekes például megfigyelni, mennyire keresi Mikszáth a nekrológokban, a jellemzésekben a *tipust*: nem a lukácsi értelemben vett *tipikus*at, hanem éppen a különcöket; azokat, akikből *Az eladó birtok* (1893) Marjánszky Mihály, *A Szent Péter esernyőjének* (1895) Gregorics Pálja és – legfőképpen – a *Beszterce ostroma* (1894) Pongrácz Istvánja lesz. „Tipikus alakunk

úgyse sok van. Kezdenek az emberek mind egyformák lenni” – írja például a *Meghalt Csanády bácsi* c. cikkben (Krk 76. köt. 17. l.).

Feltűnő az is, mennyire hasonlít ezeknek a cikkeknek a felépítése számos elbeszélésének, novellájának szerkesztésmódjához: igen gyakran egy tételemendatból indul ki, az eseményről inkább általánosságban értekeznek, majd hirtelen közel hozza egy párbeszéddel, hogy azután az újabb, általánosabb leíró részeket egy-két anekdotával támogassa meg, egyben tovább erősítve ezzel a tételemendatát. Az előadói mód a történet végére felgyorsul, s rendszerint csattanó zárja le. (Pl. Krk 76. köt. 33. l.; Krk 77. köt. 157. l. stb. stb.)

Mint a témák ismertetésénél említettem: a cikkekben, tárcákban csak úgy, mint a parlamenti karcolatokban tömördek anekdota található. Merészség volna az életmű ilyen keskeny szeletének recenziója kapcsán a mikszáthi anekdota sokat vitatott kérdésének perújrafelvételét kérni. Úgy vélem azonban: az egyre gyarapodó anyag birtokában talán érdemes lenne újra megvizsgálni a Mikszáth-anekdotáknak „realizmust elősegítő és hátráltató” kettősségét, melyet majd mindegyik Mikszáth-kutató részletesen elemez. Talán a mikszáthi anekdoták különböző fajtáinak feltérképezése, tipológiai vizsgálata vihetné előbbre ezt a kérdést. Úgy tűnik ugyanis: a pusztán illusztratív anekdoták mellett találunk olyanokat is, melyeknek van valami önmagukból fakadó, felhívó modalitásuk is; van bennük valami olyan erő, amely – paradox elemek és hiperbolák révén – ha nagyon áttételesen is, de a szűkebb és tágabb emberi helyzettel, állapottal való szembenezésre, döntésre szólítanak fel (a „döntés” szót itt igen tág értelemben használva). [Pl. a *Nelson-anekdota* (Krk 76. köt. 9. l.), a *Komáromy-Csernovics-anekdota* (Krk 76. köt. 15. l.) stb.] Ezek az anekdoták, történetek, ha tetszik: „mini-drámák” ugyanis nem pusztán megállapítanak, leírnak,

mint a tétel, a szentencia vagy az illusztratív anekdota, hanem szerepeltetnek; nem pusztán elfogadásukat követelik, hanem részessé tesznek valamilyen. Nem csupán a szereplők teszik ki ezeket a rövid történeteket, amelyekbe a való élet alakjai egyszerűen behelyettesíthetők, hanem sokkal inkább a cselekmény, amelyet egy pillanatnyi „kifejlet” jellemez. [Sokszor az anekdota tárgya éppen maga a döntés, pl. *A nagy habozó*-ban (Krk 76. köt. 32. l.); *A „korona” vagy „írás”*-ban (Krk 77. köt. 33. l.).] A „válság”, a bizonytalanság érzetét természetesen csak az az anekdota keltheti bennünk, amely nem pusztán illusztratív, amelynek „nem tudjuk még a végét”, amelyben még „többféle megoldás lehetséges”. S a felhívó modalitást természetesen erősen csökkenti, ha helyettünk vonják le a tanulságot az elvárt megoldást adva kezünkbe, vagy ha előre számítottunk valamiféle „happy ending”-re; Mikszáth olvasása közben ez gyakran megtörténik.

A Krk sokban hozzásegít ahhoz is, hogy közelebb kerüljünk Mikszáth alkotói módszerének megismeréséhez. Azoknak a történeteknek, eseményeknek nagy részéről ugyanis, melyeket Mikszáth a parlamenti karcolatokban ír meg, fennmaradt egy viszonylag „objektív”, semleges leírás a Képviselőházi Naplóban. A kötet szerkesztői lelkiismeretesen nyomom követik: hol és mennyiben tér el Mikszáth a Naplóban rögzített tényektől, hol idézi szó szerint a képviselők szavait, hol toldja meg az eseményeket egy-egy csattanó kedvéért stb. Ezek pontos feldolgozása, úgy vélem, akár „művészetpszichológiai” szempontból sem lenne érdektelen.

Összegzésképpen elmondhatjuk: a Mikszáth-filológia tovább gazdagodott két olyan kötettel, melyekből megbízható tényeket, s a kutatást segítő, terelő szempontokat egyaránt meríthetnek Mikszáth életművének, „életének és korának” bűvárai.

Kállay Géza

BALÁZS BÉLA LEVELEI LUKÁCS GYÖRGYHÖZ

Szerkesztette, a bevezetőt és a jegyzeteket írta Lenkei Júlia. Bp. 1982. MTA Filozófiai Intézet. 273 l.

Balázs Béla Lukács Györgynek írt levelei nemcsak újabb részletekkel, de újabb árnyalatokkal is színezik a magyar századelő irodalmának, szellemi mozgalmainak freskóját. A gyűjtemény (a továbbiakban: *Levelek*) nem homályosítja ugyan el a *Napló* szövegeinek összehasonlíthatatlanul na-

gyobb dokumentumértékét, mégsem nélkülözhető sem a *Naplót* író Balázs, sem pedig a *Napló*-ban érintett problematika esztétikai, kortörténeti vagy filozófiai vizsgálatában. A *Levelek* hasonló sokszínűséggel villantják fel az impresszionista Balázs „életsszenzációi”-t, tudósítanak percenként